Social Science Tribune, 2026, 24 (81)
Print ISSN: 1105-1167 Online ISSN: 3057-6172
Copyright © 2026 The Author(s)
This work is licensed under the Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)
https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Παρα-θεσμικότητες και Φασματικότητες στη βιομηχανία της γνώσης και του πολιτισμού. Καλλιτεχνικές πρακτικές θέσμισης

Ελπίδα Καραμπά*

Περίληψη

Στο κείμενο παρουσιάζονται δύο συλλογικά σχήματα καλλιτεχνικής, επιμελητικής και παιδαγωγικής πρακτικής, οι μέθοδοι και οι μεθοδολογίες τους, *τοποθετημένα* στο έξω-κεντρο των ηγεμονικών πολιτιστικών και γνωσιακών μοντέλων. Υπό το πρίσμα της φεμινιστικής θεωρίας, των αντι-αποικιακών σπουδών και ριζοσπαστικών επιστημολογιών, και οι δύο δομές οργανώνουν ένα καλλιτεχνικοπαιδαγωγικό πρόγραμμα το οποίο αναμετριέται με τις ίδιες τις διαδικασίες θέσμισης στη σκληρή επιταγή της παγκοσμιοποιημένης γνωσιακής οικονομίας. Παρουσιάζονται πρακτικές και μεθοδολογίες όπως αυτές των θεληματικών αρχείων, της μετάφρασης και των μικροεκδόσεων, της απεδαφικοποίησης της ιστορίας, των διευρυμένων μουσειοπαιδαγωγικών πρακτικών, και τεχνοαισθητικές καλλιτεχνικές παρεμβάσεις, οι οποίες διαμορφώνουν ένα αρχείο δράσεων, τακτικών και στρατηγικών, εκπαιδευτικού υλικού και ίσως νέων καλλιτεχνικών μορφών και ειδών, προκειμένου να παράγουν μικρές και μεγαλύτερες αναταραχές στα ηγεμονικά μοντέλα πολιτιστικής πρακτικής, διεκδικώντας –μέσω της φασματικότητάς τους– ξανά έναν δυναμικό ρόλο για την τέχνη στην αντιμετώπιση των φαινομένων των καιρών μας, το δικαίωμα στην έκφραση και τη δημιουργία τέχνης, την καλλιέργεια κοινωνικής συνείδησης και πολιτειότητας, την αντιμετώπιση της εξάντλησης και τις δυνατότητες του να μαθαίνουμε αλλιώς.

Λέξεις κλειδιά: Θεωρία της τέχνης, Καλλιτεχνικές παιδαγωγικές, Φεμινιστική θεωρία, Θεσμίζουσες πρακτικές και φασματικότητες

* Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Πολιτισμού και Δημιουργικών Μέσων και Βιομηχανιών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, e-mail: ekarampa@uth.gr

Κατάθεση: 9 Φεβρουαρίου 2026 Δημοσίευση: 17 Φεβρουαρίου 2026

Para-institutions and Spectralities in the cultural and knowledge industries. Art instituting practices

Elpida Karaba*

Abstract

The paper presents two collective schemes of artistic, curatorial and pedagogical practice, their methods and methodologies, and their "off-center" *situatedness*. In the light of feminist theory, anti-colonial studies and radical epistemologies, both structures organize an artistic-pedagogical program that confronts the very processes of *instituing* in the harsh imperative of the globalized knowledge economy. It presents practices and methodologies such as those of the willful archives, translation and micropublishing, the deterritorialization of history, expanded museopedagogies, and techno-aesthetic artistic interventions, which formulate an archive of actions, tactics and strategies, educational materials and perhaps new artistic forms and genres, in order to produce small and larger disruptions to the hegemonic models of cultural practice, reclaiming-through their spectrality- a dynamic role for art of challenging the phenomena of our times, the right to expression and making art, the cultivation of social consciousness and citizenship, the confrontation of exhaustion and fatigue and the possibilities of learning otherwise.

Keywords: Art theory, Art pedagogies, Feminist theory, Instituent practices and spectralities

* Associate Professor, Department of Culture and Creative Media and Industries, University of Thessaly

Οι δύο περιπτώσεις που θα παρουσιάσω είναι γέννημα των καιρών τους, της εποχής του γνωσιακού καπιταλισμού και της παγκοσμιοποιημένης τεχνολογίας, συνθήκης που έχει καθοριστική επίδραση στο πεδίο του πολιτισμού και στο ρόλο που διαδραματίζει η τέχνη στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Η μεταπολεμική συζήτηση που πλαισιώνει την τέχνη και το ρόλο της είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη συζήτηση περί πολιτιστικής βιομηχανίας. Οι μαρξιστές θεωρητικοί της Σχολής της Φρανκφούρτης δεν έβλεπαν πολλά περιθώρια για τις δυνατότητες της τέχνης να μην απορροφηθεί από την κοινωνία του θεάματος, των μέσων μαζικής επικοινωνίας και την αγορά. Σε μια μάλλον μελαγχολική παραδοχή, είναι πράγματι δύσκολο να βρει κανείς πολλά περιθώρια διαφυγής, αλλά αυτό αφορά ολοένα και περισσότερες πτυχές του βίου μας. Σύγχρονοι φιλόσοφοι όπως ο Gerald Raunig, στον οποίο θα αναφερθούμε στη συνέχεια, επιχειρούν τόσο μια επικαιροποιημένη κατανόηση της πολιτιστικής και γνωσιακής βιομηχανίας, αναζητώντας ταυτόχρονα παρακαμπτήριες στα πεδία της γνώσης και της πολιτιστικής εργασίας, απευθύνοντας για μια ακόμη φορά ζητήματα που αφορούν τη σχέση ατομικότητας και συλλογικότητας και μιας ριζοσπαστικής κριτικής και παρέμβασης στα θέματα της αναπαράστασης.

Η συνθήκη αυτή, αλλά και η αναζήτηση των διαφυγών ή των παρεκτροπών, έχει αναδείξει υβρίδια που συνδέουν τη δημιουργικότητα, την καλλιτεχνική πρακτική, τις παιδαγωγικές και τις τεχνικές διαμεσολάβησης ως άρρηκτα συνδεδεμένες και διαπλεκόμενες μεταξύ τους.[1] Αυτά βέβαια τα υβρίδια ή η διεύρυνση των ρόλων από την πλευρά των δρώντων του πολιτιστικού πεδίου υιοθετούνται πανηγυρικά από την αγορά και τη βιομηχανία του θεάματος καθώς εξυπηρετούν πολύ καλά τη σχεδόν μονοπωλιακή συνθήκη των ηγεμονικών (πολιτιστικών) βιομηχανιών. Επισφαλή καλλιτεχνικά, εργασιακά υποκείμενα, με διευρυμένες υποχρεώσεις και επιτελεστικές δεξιότητες και παράγωγα μειώνουν αισθητά τα «έξοδα» των πολιτιστικών φορέων. Όσο για το ενεργειακό αποτύπωμα των ταξιδευτών της κουλτούρας, τη συμμετοχή τους στα προγράμματα εξευγενισμού και επιθετικού τουρισμού, τη συρρίκνωση της έρευνας που δεν καθορίζεται από ατζέντες κερδοφόρων οργανισμών φαίνεται σχεδόν μονόδρομος. Η σύγχρονη τέχνη έχει βρεθεί κεντρικά στα λεγόμενα «εργοστάσια του μυαλού» (factories of the brain), όπου η γνωσιακή διαδικασία αποκτά πρόσθετη σημασία ως τόπος του καπιταλιστικού τυχοδιωκτισμού και κερδοσκοπίας.

Η συζήτηση για τη ριζοσπαστική εκπαίδευση πήρε νέα ώθηση μετά την οικονομική κατάρρευση του 2008 και προβλήθηκε έντονα ως πρόταγμα στις διαδηλώσεις του occupy, δύο στιγμές τις οποίες ποικίλοι διανοητές περιγράφουν ως πρόβα τζενεράλε της σημερινής: αύξηση των οικονομικών ανισοτήτων, απαξίωση και εξάρθρωση των δημόσιων αγαθών. Οι σημερινές εξελίξεις στη χώρα μας, που αφορούν το νέο νομοσχέδιο σχετικά με τα Πανεπιστήμια, είναι ένα ακόμα σκληρό αποτύπωμα αυτής της συνθήκης. Πρόκειται για μια συνθήκη που θα βαθαίνει ακόμα περισσότερο ζητήματα προσβασιμότητας, ορατότητας, που δεν καλλιεργεί την ενδυνάμωση και την αμφισβήτηση των θεμελιωδών ανισοτήτων του συστήματος αλλά παράγει μηχανικά τρόπους αναπαραγωγής του. Η γνώση ως εμπόρευμα, η επιταχυνόμενη εξάρτηση από χρέη για την πρόσβαση στην εκπαίδευση είναι συνθήκη που σταδιακά ενδοβάλλουμε χωρίς πολλές δυνατότητες ουσιαστικής αντιμετώπισής

της. Οι ριζοσπαστικές εναλλακτικές λύσεις παρουσιάζονται περισσότερο ως ουτοπίες παρά ως σοβαρές προτάσεις απέναντι στις εξελίξεις.

Εδώ όμως δεν υπάρχει δίλημμα. Δεν μπορούμε να εγκαταλείψουμε το πλοίο, να εκκενώσουμε τους τόπους που κατοικούμε αλλά να επιχειρήσουμε να τους επανακατοικήσουμε, όπως μας προτρέπουν από καιρό οι ριζοσπαστικές επιστημολογίες, η φεμινιστική θεωρία, η αντι-αποικιακή κριτική, οι επιστημολογίες του νότου. Διανοήτριες όπως οι Audre Lorde, Sylvia Wynter, Donna Haraway, Sarah Ahmed, Franz Fanon, Paolo Freire, Stefano Harney και Fred Moten, Gloria Anzaldúa, Angela Davis, Sylvia Federici και πολλές άλλες μας υπενθυμίζουν ότι η «απολαυστική μαχητικότητα» (bergman & Montgomery, 2016) είναι μονόδρομος προκειμένου να συνεχίσουμε να αναζητούμε νέες μορφές αντίστασης στις θέσεις των παλιών. Η απεργία, οι διαδηλώσεις, τα συνδικάτα, η δολιοφθορά είναι πλέον μόνο θραύσματα, όπως λέει ο Raunig, των μηχανισμών αντίστασης, οι οποίοι πρέπει απαραιτήτως να διευρυνθούν:

> *Περισσότερο από ποτέ άλλοτε, οι σημερινές μορφές αντίστασης πρέπει να πραγματοποιήσουν και να ανανεώσουν και τις δύο κινήσεις, αυτή της επανεδαφικοποίησης (reterritorialization) και αυτή της απεδαφικοποίησης (deterritorialization). Πρέπει να χτυπήσουν εκ νέου αλλά και να διευκολύνουν, ώστε να επινοηθεί η άλλη πλευρά της βιομηχανίας σε μια μορφή απεδαφικοποίησης που δεν θα γίνει υποτακτική, προκειμένου να επανεδαφικοποιήσουμε την εργασία και τη ζωή με νέους τρόπους. Όπως οι πρώτες παρεμβάσεις του Gustav Metzer[2] στην οικονομία της τέχνης και εκείνη των Intermittents στην πολιτιστική βιομηχανία οι οποίες αποτελούν παραδείγματα της άλλης πλευράς της βιομηχανίας: παρεμβάσεις που εφευρίσκουν νέες επανεδαφικοποιήσεις στην άγρια, εφευρετική εργασιακότητά τους* (Raunig, 2013: 141-142).

Αυτή η μαχητικότητα αφορά την ενδυνάμωση της πεποίθησης και της πίστης ότι η συρρίκνωση της πρόσβασης των μεσαίων και χαμηλότερων στρωμάτων σε προνομιούχα πεδία απαιτεί συνεχή διεκδίκηση για δικαιότερη πρόσβαση στην παιδεία και στην κουλτούρα, απαιτεί τη στήριξη από ένα κράτος δικαίου, όπου οι στοιχειώδεις θεσμοί δεν υποχωρούν ούτε απαξιώνονται. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, μπορούμε να κατανοήσουμε το ρόλο της τέχνης στην καλλιέργεια της πολιτειότητας, στην κατανόηση της τέχνης ως ανθρώπινης ανάγκης και στη συγκρότηση καλλιτεχνικών υποκειμένων που δεν θα είναι πειθήνιοι διασκεδαστές που θα συναγωνίζονται μεταξύ τους για την παραγωγή προϊόντων πολυτελείας.

Έχω μιλήσει επανειλημμένα για το ζήτημα της θέσμισης, και με έναν τρόπο αυτό επανέρχεται κάθε φορά που αναφέρομαι στις υβριδικές πρακτικές πολιτιστικής διαμεσολάβησης, τέχνης και παιδαγωγικών της Προσωρινής Ακαδημίας Τεχνών (ΠΑΤ) και του Κέντρου Νέων Μέσων και Φεμινιστικών Πρακτικών (ΚΝΜΦΠΠ). Στη βάση όλων όσων προαναφέρθηκαν, η καλλιτεχνική πρακτική δεν είναι ασύνδετη από τη συζήτηση για τους θεσμούς. Ήδη από τη δεκαετία του 1960, η τέχνη θεσμικής κριτικής εστίασε στην «επανεδαφικοποίηση» της κοινωνίας από την τέχνη μέσα από την κριτική των θεσμών και των φορέων της. Οι πρακτικές αυτές οδήγησαν σε άλλες

πρακτικές που επιχειρούν ένα βήμα πέραν της κριτικής, προσβλέποντας στην ίδια τη διαδικασία της θέσμισης, σε πρακτικές θεσμίζουσας πρακτικής (instituent practices) (Raunig & Ray, 2009).[3] Λέγοντας θέσμιση και θεσμίζουσα πρακτική, αναφέρομαι κυρίως στη δημιουργία μικρών προϋποθέσεων που δεν περιγράφουν ποια είναι η πραγματικότητα, αλλά ρωτάνε και με ποικίλες χειρονομίες επεμβαίνουν στο ποια θέλουμε να γίνει η πραγματικότητα. Η διαδικασία της θέσμισης είναι μια διαδικασία λόγου και πράξης, η οποία επέρχεται με την ανάδυση μιας νέας κάθε φορά σημασίας, ενός καινούργιου τρόπου για την κοινωνία να ζει, να επιτελεί τον εαυτό της ως διαρθρωμένο με ανταγωνιστικό και όχι συμμετρικό τρόπο. Υπό αυτή την έννοια, η οργάνωση ενός υβριδίου όπως η ΠΑΤ και ενός φασματικού πανεπιστημιακού ινστιτούτου όπως το ΚΝΜΦΠΠ, αφορούν μια διαδικασία θέσμισης ενός «κοινωνικού παιχνιδιού δημόσιας έκφρασης» (Sennett, 1999: 397), συνιστούν επαναδιαρθρωτικές πράξεις, άρα είναι εξ ορισμού ρεφορμιστικά και όχι αρκούντως επαναστατικά εγχειρήματα. Προτάσσουν την καταφατική ηθική, σε μια προσπάθεια για την οικοδόμηση μιας θετικής εναλλακτικής πρότασης, παρακαμπτήριων, επανεδαφικοποιήσεων, είναι πειραματισμοί που οραματίζονται και υλοποιούν μια άλλη συνθήκη. Μια τέτοια κίνηση δηλώνει εκ των προτέρων ότι το ενδιαφέρον τους δεν είναι μια διαρκής αντίδραση στα προβλήματα του κόσμου, μια απάντηση στην κρίση, αλλά είναι δράσεις που αποτελούν μέρος της περιπλοκότητας της πραγματικότητας και ταυτόχρονα αξιώνουν να τη διαμορφώνουν. Αφορούν μια κίνηση προς το μέλλον.

Περί παραθεσμικότητας και φασματικών θεσμών

Η ΠΑΤ και το ΚΝΜΦΠ είναι δύο ιδρύματα εκλεκτικής συγγένειας που και τα δύο εργάζονται στα όρια των θεσμών και των θεσμοθετήσεων. Κοινός τους τόπος είναι ότι δραστηριοποιούνται στο σταυροδρόμι της τέχνης και της παιδαγωγικής. Η ΠΑΤ είναι μια κολεκτίβα στον πυρήνα της οποίας είναι η γράφουσα, ο καλλιτέχνης Βαγγέλης Βλάχος, η καλλιτέχνης Γιώτα Ιωαννίδου και η κριτικός τέχνης και επιμελήτρια Δέσποινα Ζευκιλή που συνδέεται με μακροχρόνιες και επαναλαμβανόμενες συνεργασίες με ένα δίκτυο καλλιτεχνών και θεωρητικών. Είναι ένας παρα-θεσμός, που λειτουργεί στο πλευρό των θεσμών, ένα εκπαιδευτικό και καλλιτεχνικό έργο στο οποίο δοκιμάζονται και εφαρμόζονται ως επιμελητική πρακτική διαφορετικοί τρόποι παιδαγωγικών μορφών, εναλλακτικές παιδαγωγικές μέθοδοι και προγράμματα. Κατανοώντας το θεσμό ως διαδικαστικό (διαδικασία θέσμισης) και ανατρέποντας κριτικά τον όρο ακαδημία σε αυτοθεσμισμένη πρακτική, η ΠΑΤ, μέσω των έργων και των διαδικασιών της, δοκιμάζει αυτοθεσμισμένες μορφές πολιτισμού και πολιτικής και διερευνά τις ποικίλες μεθοδολογικές αρθρώσεις και αποχρώσεις μεταξύ του θεσμού και του αυτοθεσμισμένου. Η ΠΑΤ αναπτύσσει μια παραθεσμική δράση, που σημαίνει ότι αποτελεί μέρος του πολιτιστικού μηχανισμού και δεν προγράφει τους θεσμούς συνολικά, αλλά επιχειρεί να συμμετάσχει στην οικοδόμηση νέων θεσμών, εστιάζοντας στην αμφισβήτηση των κοινωνικών λειτουργιών των πολιτιστικών θεσμων.

Υιοθετήθηκε η φόρμα της Ακαδημίας καθώς εξ ορισμού τέτοιες προβληματικές βρίσκονται στον πυρήνα της σύστασης μιας ακαδημίας. Λαμβάνοντας υπόψη ότι μια Ακαδημία Τέχνης τοποθετείται στο κέντρο των μηχανισμών της πολιτιστικής βιομηχανίας και το παραγόμενο κεφάλαιό της καλείται να βρει τη θέση του μέσα στο εκάστοτε σύστημα, το ενδιαφέρον της ΠΑΤ στράφηκε εξαρχής στους όρους που περιγράφουν και προβληματοποιούν τη δημιουργική βιομηχανία και τα «εργοστάσια της γνώσης». Η ευελιξία, η επισφάλεια των δημιουργικών υποκειμένων, η εντατικοποίηση της εργασίας τους, η διαπλοκή με τους θεσμούς και οι συνεχώς αυξανόμενες πιέσεις για συνθηκολόγηση με το κυρίαρχο σύστημα, διαμόρφωσαν το χαρακτήρα της ΠΑΤ. Ακόμα και η ονομασία της μαρτυρά με έναν τρόπο αυτόν το χαρακτήρα. Η επισφάλεια και η ανεστίαση που δηλώνει το όνομά της υπογραμμίζουν με έναν τρόπο το γεγονός ότι οι διαφορές μεταξύ των συστημάτων και των μηχανισμών εκπαίδευσης και πολιτιστικών φορέων διεθνώς, μέσα στην παγκοσμιοποιημένη συνθήκη, βαθαίνουν το χάσμα μεταξύ των κεντρικών και των άλλων κέντρων γνώσης. Η επιταγή της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και συνθήκης εντείνει τις διαφορές μεταξύ των συστημάτων και των μηχανισμών εκπαίδευσης μεταξύ κεντρικών και περιφερειακών μονάδων γνώσης, των τρόπων εξαργύρωσης των διπλωμάτων και της αλληλεπίδρασης με την παγκόσμια αγορά, παράγοντας συμβολικό και πραγματικό κεφάλαιο, ρυθμίζοντας την παρουσία ή την απουσία συγκεκριμένων μοντέλων γνώσης και πολιτισμού. Η θέσμιση μιας τέτοιας ακαδημίας υπογραμμίζει την υποχώρηση ή και την απουσία τέτοιου τύπου εκπαίδευσης και διεκδικεί την παρουσία στις υποθέσεις της καλλιτεχνικής παίδευσης. Ένα παιχνίδι fort-da, της παρουσίας του απουσιάζοντος ή του περιθωριοποιημένου, του φαντάσματος που στοιχειώνει και δεν μας επιτρέπει να ξεχνάμε, διαταράσσοντας και αναστατώνοντας τις κυρίαρχες σημασίες και δομές, τις βεβαιότητες μας.

Το ΚΝΜΦΠ από την άλλη πλευρά ανήκει τυπικά στην ακαδημαϊκή κοινότητα, έχει χρηματοδοτηθεί από το ΕΛΙΔΕΚ/ΓΓΕΚ (Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας/Γενική Γραμματεία Έρευνας και Καινοτομίας) και εδρεύει στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων-Μηχανικών. Ενώ ξεκίνησε ως μεταδιδακτορική έρευνα της γράφουσας με επιστημονική σύμβουλο την Ίρις Λυκουριώτη, αξιοποίησε τη χρηματοδότηση για να αναπτυχθεί σκόπιμα πέρα από μια εξατομικευμένη έρευνα σε έναν ανοιχτό πρωτο-θεσμό, ο οποίος στελεχώθηκε από μια ομάδα ερευνητ(ρι)ών, τη Βάλια Παπαστάμου, την Ιωάννα Ζούλη, τη Μαριάννα Στεφανίτση, τον Σίλα Μιχάλακα και τον Κώστα Στασινόπουλο. Κύριοι στόχοι του Κέντρου είναι η κατανόηση των βαθιών επιπτώσεων της παγκοσμιοποιημένης τεχνολογικής συνθήκης, ιδωμένων και προβληματοποιημένων υπό το πρίσμα της φεμινιστικής θεωρίας, και η ενεργοποίηση τυπικών και μη τυπικών παιδαγωγικών μεθόδων προς αυτήν την κατεύθυνση. Το Κέντρο εξετάζει τους τρόπους μάθησης, όχι όμως από την άποψη των γνώσεων, της πληροφορίας και των δεξιοτήτων αλλά και από την άποψη της αύξησης της κοινωνικής συνείδησης, της ενδυνάμωσης, της αντίστασης στην έμφυλη βία, στην παραγωγή στερεοτύπων και σε κάθε μορφή αόρατης και αποσιωπημένης βίας, η οποία με ποικίλους τρόπους υποθάλπεται και αναπαράγεται εντός των θεσμών, της χειραφέτησης και της πιο ισότιμης συμμετοχής

μέσα στο πλαίσιο και τους περιορισμούς της ακαδημίας. Το Κέντρο εργάζεται με φεμινιστικές μεθοδολογίες και ηθική, αναδεικνύοντας τη σημασία του πολιτισμού και του φεμινισμού στο πλαίσιο των κοινωνικών υποθέσεων. Το Κέντρο ενδιαφέρεται για πρακτικές που αποκαλύπτουν την κριτική σχέση του φύλου, της διακυβέρνησης και των τεχνολογιών. Με τον όρο τεχνολογίες εννοούμε τις τεχνολογίες της ζωής, τη νεκροπολιτική, τις τεχνολογίες βιοεξουσίας, τη σύνδεσή τους με ζητήματα παραγωγής και αναπαραγωγής, της περιβαλλοντικής καταστροφής, των εντεταλμένων πολέμων, και των τρόπων που η τέχνη (και αυτή ως μια τεχνολογία-τεχνοαισθητική) μπορεί να δημιουργήσει έναν χώρο, έναν –απαραίτητο– ασφαλή χώρο, για να σκεφτούμε, να μιλήσουμε, να γνωρίσουμε και να ενδυναμωθούμε, να δημιουργήσουμε συναισθηματικές σχέσεις και αλληλεγγύη, να αισθανθούμε, να κατανοήσουμε την ποικιλομορφία των φαινομένων και τα διαφορετικά επίπεδα δυσφορίας που παράγουν οι ποικίλες τεχνολογίες ρύθμισης της ζωής μας. Η ακαδημία είναι η γεωγραφία του Κέντρου, το πεδίο κριτικής του θέσμισης. Το Κέντρο «(εμ)μένει στο πρόβλημα»[4] της πατριαρχίας, του ρατσισμού, της ταξικότητας, του σεξισμού, της αποικιοκρατίας, στοχεύοντας στις πατριαρχικές, αποικιοκρατικές, ταξικές διακρίσεις και προκαταλήψεις που εξακολουθούν να βρίσκονται στον πυρήνα της παραγωγής γνώσης και των προτεινόμενων «λύσεων» για τις ποικίλες προκλήσεις του πλανήτη.

Και οι δύο δομές δημιουργήθηκαν για να αντιμετωπίσουν αυτές τις ιδιαιτερότητες και να συνδεθούν με ένα δίκτυο σχεδίων που επιτυγχάνουν τους στόχους τους σε παρόμοια ή διαφοροποιημένα πλαίσια. Διαφορετικές εκδοχές της ΠΑΤ, έργα και προγράμματα (Waste/d, Πέθνος, Διαλέξεις Ήπιας Εξουσίας, Performing the Index, Paralinguistic Insurgencies), όπως και του ΚΝΜΦΠ (Undoing the glossary, Χαρτογράφηση Φεμινιστικών* Πρωτοβουλιών, Wordmord, Η Ψηφιακή Περίφραξη και το Επαναστατικό Άλλο), διαμορφώνουν ένα αρχείο δράσεων, τακτικών και στρατηγικών, εκπαιδευτικού υλικού και ίσως νέων καλλιτεχνικών μεθόδων, μορφών και ειδών, και με αυτό το σκεπτικό συμμετέχουν στη συζήτηση για το ποια μοντέλα γνώσης, πολιτιστικής και εννοιολογικής ανταλλαγής θα είναι τα επόμενα ηγεμονικά και ριζοσπαστικά παραδείγματα και ποιες οι δυνατότητες να μαθαίνουμε αλλιώς.

Έτσι, η ΠΑΤ και το ΚΝΜΦΠ εργάζονται αντίστροφα, και μέσα και έξω από τη δομή/θεσμό –κυρίως ως παραθεσμός στην πρώτη περίπτωση ή ως φασματικός θεσμός στη δεύτερη, όχι με την έννοια των φαντασμάτων αλλά με την έννοια των (ανασταλμένων) δυνατοτήτων. Η διάρκεια και η βιωσιμότητα της ΠΑΤ (που φέτος γιορτάζει τη 10η επέτειό της) και του Κέντρου (που μετράει 5 χρόνια), του οποίου έχει ολοκληρωθεί η χρηματοδότηση, άρα παραμένει δυνάμει ενεργό εντός του Πανεπιστημίου, από το οποίο όμως δεν μπορεί (ή δεν υπάρχει διάθεση) να απορροφηθεί ως υποστηριζόμενο και αυτόνομο ερευνητικό κέντρο, βασίζονται στη συλλογικότητα που έχουν συγκροτήσει και στην απολαυστική επιμονή. Βασίζονται σε μια οικονομία της συγγένειας (kinship/soji)[5] και της ανταλλαγής σε δίκτυα αλληλεγγύης. Η επιμονή στη δημιουργία ενός θεσμού που είναι αφιερωμένος στα ζητήματα φύλου, υπογραμμίζει με έναν τρόπο και την απουσία σαφούς τέτοιου προσανατολισμού και δομών εντός του πανεπιστημίου, που στηρίζονται και

αναγνωρίζονται ως αναγκαιότητα. Ως εκ τούτου, η ίδια η χειρονομία θέσμισης που αναλαμβάνουν και οι δύο πρωτοβουλίες, είναι μια αγωνιστική πράξη διεκδίκησης, η πλάγια είσοδος εντός του θεσμού, παίζοντας με την παλίνδρομη κίνηση απουσίας-παρουσίας απέναντι και στο ίδιο το παιχνίδι της πλήρους απορρόφησής τους από τους (κυρίαρχους) θεσμούς. Όσο για τις υποσχέσεις διάρκειας και των δύο δομών, εστιάζουν όχι στην επιχειρηματικότητα αλλά στην πολιτισμική πολιτική της οικειότητας, προκειμένου να δημιουργηθούν σκόπιμα διατοπικές, διεπιστημονικές και διαθεματικές ζώνες σχετικές με την πρακτική μας. Πώς θα μπορούσαμε να κατασκευάσουμε έναν κοινό «χώρο εμφάνισης», έναν διατομεακό χώρο, και τι θα ήταν αυτό πραγματικά τη συγκεκριμένη στιγμή της ιστορίας; Η εμφάνιση είναι μια πιο διευρυμένη έννοια από αυτή της ορατότητας, είναι μια συνθήκη συλλογικής δυνατότητας, ένας χώρος όπου η τοποθετημένη γνώση λειτουργεί ως κυματοθραύστης της επισφάλειας με την οποία αναμετρόμαστε, ατομικά και συλλογικά, ως άτομα και ως δομές/θεσμοί. Τα παραπάνω δεν είναι άσχετα από τις συγκεκριμένες γεωγραφίες στις οποίες διαμένουμε και τις πολιτικές τους οικονομίες, και έχουμε επίγνωση ότι δεν μας προστατεύουν μόνο, αλλά και ότι συχνά μας εκθέτουν στις δυναμικές εξουσίας (της συγγένειας) και ιεραρχιών εντός των ίδιων των δομών, τις οποίες προσπαθούμε να απευθύνουμε, να αντιμετωπίζουμε και να μην παραβλέπουμε. Η εργασία μας στη βάση ενός συμβολαίου συγγένειας ενέχει ενίοτε ανισομέρειες και αβλεψίες ως προς το βάρος και τη βαρύτητα της εργασίας της καθεμιάς μας, το βαθμό εμπλοκής και αφοσίωσης, το πραγματικό ή συμβολικό κεφάλαιο που αποκομίζουμε.

Περί κοινών, επιτευγμάτων, αξιολογήσεων και εξάντλησης

Η βιομηχανία του πολιτισμού και της γνώσης πιέζει συνεχώς για νούμερα, αυτά αφορούν τη συμμετοχή σε διεθνείς εκθέσεις, την προσέλκυση πολλών θεατών, την κατάταξη στη σειρά των κορυφαίων ιδρυμάτων. Οι δράσεις των δύο προγραμμάτων δεν ανταποκρίνονται πάντα σε αυτές τις μετρήσιμες κατηγορίες. Επίσης, αυτές οι μετρήσεις δεν λαμβάνουν υπόψη γλωσσικούς, οικονομικούς ή γεωπολιτικούς φραγμούς και αποκλεισμούς. Επιπλέον, η διαμόρφωση ενός κοινού ή διαφορετικών τρόπων θέασης απαιτεί μακροχρόνια επένδυση. Το «ευρύ» κοινό στηρίζεται κυρίως σε οικείους και πεπατημένους τρόπους προσέγγισης. Μικρότερο, ποικίλο και διάσπαρτο κοινό σημαίνει την κατανόηση ότι το κοινό κάθε φορά κατασκευάζεται και απαιτείται μεγάλη δέσμευση από τους εμπλεκόμενους (δημιουργός και παραλήπτες). Το Κέντρο και η ΠΑΤ έχουν αναλάβει σε διάφορες περιπτώσεις παιδαγωγικό ρόλο μέσα στο τυπικό πεδίο των εκθέσεων, στο ΕΜΣΤ (Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης), σε χώρους όπως το TAVROS ATHENS, υπερασπιζόμενα μια παιδαγωγική ως δημιουργικό μέρος, αναπόσπαστο και ανεκτίμητο στη δημιουργική διαδικασία, στην αμφισβήτηση τρόπων δημιουργίας τέχνης και τρόπων θέασης. Και τα δύο σχήματα είναι αφιερωμένα σε μακροπρόθεσμες επενδύσεις, κατανοώντας ότι η ενεργοποίηση ενός διαφορετικού τρόπου προσέγγισης της τέχνης είναι πιο χρονοβόρα και προϋποθέτει πίστη στην καλλιέργεια αυτών των άλλων μηχανισμών και τη μακροπρόθεσμη ανταπόδοσή τους. Είναι κοινός τόπος, επίσης, ότι αυτού του τύπου η μακροπρόθεσμη ή εν αναμονή ανταπόδοση συνοδεύεται από εξάντληση που

επιζητά πρακτικές (αυτό)φροντίδας και ανατροφοδότησης. Γενικότερα, η εξάντληση σε πολλαπλά επίπεδα, είναι ένα κομβικό σημείο για το βαθμό εμπλοκής σε δραστηριότητες που απαιτούν πολύ περισσότερο από το μίνιμουμ της προσοχής και της επένδυσής μας. Η ανάπτυξη τέτοιων μεθόδων πρέπει να αποτελέσει αναπόσπαστο μέρος των πρακτικών και των παιδαγωγικών μας.

Γλώσσα, μικροεκδόσεις και μια φεμινιστική (*απεδαφική*) ξενάγηση

Και τα δύο ιδρύματα δίνουν στρατηγική σημασία στο ζήτημα της γλώσσας, ένα συνεχές πεδίο μάχης. Η μετάφραση των θεωρητικών κειμένων είναι ένα διαρκές αίτημα τόσο για την ΠΑΤ όσο και για το ΚΝΜΦΠ. Πρόκειται για μια μαχητική χειρονομία απέναντι στις κυρίαρχες γλώσσες και γεωγραφίες. Τα κείμενα και το καλλιτεχνικό πρόγραμμα και των δύο δομών δεν υπάρχουν το ένα χωρίς το άλλο. Η ΠΑΤ έχει ξεκινήσει μια σειρά μικροεκδόσεων, μικρές και ανοιχτής πρόσβασης εκδόσεις κριτικών κειμένων μεταφρασμένων στα ελληνικά. Το Κέντρο αφιέρωσε ένα μεγάλο μέρος των εργασιών και των χρημάτων του πρώτου κύκλου χρηματοδότησής του στη μετάφραση σημαντικών ιστορικών και σύγχρονων κειμένων φεμινιστριών διανοητριών, τα οποία συγκέντρωσε σε έναν τόμο ανοιχτής πρόσβασης. Το βιβλίο αποτέλεσε εργαλείο για τη διοργάνωση μιας φεμινιστικής ξενάγησης στο Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, προσελκύοντας περισσότερα από 600 άτομα, αριθμό πρωτοφανή για το πρόγραμμα ξενάγησης του μουσείου. Στην ξενάγηση παρουσιάστηκαν με φεμινιστικά εργαλεία έργα της μόνιμης συλλογής, επιχειρώντας αναταραχές και απεδαφικοποιήσεις, τόσο σε επίπεδο ανάλυσης και παρουσίασης των έργων, όσο και σε ζητήματα δομής της συλλογής, κανόνων επιλογής, του ρόλου των πολιτιστικών ιδρυμάτων στην ευαισθητοποίηση, την εκπροσώπηση, την κινητοποίηση διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Τόσο η ΠΑΤ όσο και το Κέντρο, μετά από ανάλογες προσκλήσεις, ετοιμάζουν και άλλες τέτοιες *απεδαφικές* ξεναγήσεις.

Ιστορείν

Όπως διάβασα πρόσφατα σε ένα κείμενο των Buden & Dokuzovic (2016), «Εκείνοι που δεν θα μπορέσουν να ιστορικοποιήσουν τις συνθήκες μέσα στις οποίες ζουν δεν θα είναι ποτέ σε θέση να τις πολιτικοποιήσουν». Το ενδιαφέρον για την ιστορία βρίσκει ερείσματα στις σχέσεις του τοπικού με το διεθνές, τη σχετικότητα του κοσμοπολιτισμού, την επιμονή στις έμφυλες αφηγήσεις, την εκ νέου κατανόηση της ταξικής συνείδησης, για την ανάγκη της καταγραφής μιας ιστορίας που θα επιδιώξει πιο συστηματικά να βρει το νήμα με το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Το διακύβευμα της ιστορίας ήταν κεντρικό στο πρόγραμμα της ΠΑΤ *Διαλέξεις Ήπιας Εξουσίας*. Στο πρόγραμμα αυτό εκκινήσαμε από τα κυρίαρχα αφηγήματα για την Ελλάδα της μνημονιακής κρίσης. Η Ελλάδα τοποθετήθηκε ξανά στο επίκεντρο μιας νέας αφήγησης για το Νότο. Η διεκδίκηση από την πλευρά μας αυτής της αφήγησης

και η τοποθέτηση σε σχέση με ουσιοκρατικές αφηγήσεις των γεωγραφιών που αποκρύπτουν τα γεωπολιτικά παιχνίδια εξουσίας, ήταν το επίκεντρο αυτών των επιτελεστικών διαλέξεων που συνδέονται με παραγωγή έργων, περφόρμανς και εκθέσεις. Η τέχνη και η εναλλακτική, συν-αισθηματική (affective) γνώση που παράγει, ο συμβολικός χώρος και η δυνατότητα αναστοχασμού αποκτούν μια νέα σημασία και μπορούν να διαμορφώσουν εκ νέου τι σημαίνει κάνω τέχνη με πολιτικό τρόπο. Ο καλλιτέχνης, συγγραφέας, παιδαγωγός και ακτιβιστής Gregory Sholette, στο βιβλίο του *Delirium and Resistance: Activist Art and the Crisis of Capitalism*, επισημαίνει τη σημασία μιας πραγματικότητας χειραφετημένης από δοσμένες αφηγήσεις της ιστορικής εμπειρίας ή από αντίστοιχους «υπερπροσδιορισμούς». Ο Sholette τονίζει τη σημασία ενός «ενδο-σχεσιακού χώρου», τον οποίο μπορεί να διανοίξει η καλλιτεχνική πρακτική όταν δεν εγκλωβίζεται σε αναπαραστατικά προσδιορισμένες πρακτικές (όπως είναι οι τυπικές εκθέσεις) ή όταν δίνεται υπόσταση στην τέχνη μέσω της «συσσώρευσης γνώσης για την τέχνη» και «κατανάλωσης κεφαλαίου» (Sholette, 2016: 193). Προτείνει την απόρριψη της αποκλειστικότητας του οπτικού έναντι πρακτικών που επικεντρώνονται στην οργάνωση δομών, επικοινωνιακών δικτύων και οικονομιών διασποράς, παράγοντας μια «αντι-δημόσια σφαίρα» (counter-public sphere) (*στο ίδιο*). Σύμφωνα με τον Sholette, η καλλιτεχνική πρακτική και η επιμέλεια, όταν γίνονται αντιληπτές ως χώροι παραγωγής και όχι αναπαράστασης της γνώσης, δεν είναι μόνο αγώνες για την ορατότητα αλλά παράγουν αυτόν τον ενδο-σχεσιακό χώρο, ο οποίος, αισίως, θα είναι αρκετά ανοίκειος και ολισθηρός ώστε να μην παγιδευτεί στις διαδικασίες ρύθμισης, διατίμησης και κατανάλωσης.

Με αυτήν την έννοια, η ιστοριογραφική μας πρακτική χρησιμοποιεί αδιακρίτως την επιστημονική έρευνα, την καλλιτεχνική παραγωγή, την εκθεσιακή και επιμελητική πρακτική, ως εργαλεία παραγωγής αυτού του ολισθηρού και ανοίκειου ενδο-σχεσιακού χώρου.

Θεληματικά Αρχεία

Το αρχείο αποτελεί κεντρικό πεδίο δράσης για την ΠΑΤ και το ΚΝΜΦΠ, ως κατεξοχήν εργαλείου ολισθηρών και ανοίκειων χώρων και της (επαν)οικείωσής τους. Διαμορφώνουμε σταδιακά μια μεθοδολογία θεληματικών[6] αρχείων, μια μεθοδολογία που σχετίζεται με την επίδραση της φεμινιστικής και αντι-αποικιακής θεωρίας στο ζήτημα των αρχείων. Μια μεθοδολογία η οποία εστιάζει στην επιτελεστικότητα του αρχείου και στις διαδικασίας ενεργοποίησης της θελληματικότητας. Εδώ επανέρχεται δημιουργικά και δυναμικά η φασματοποίηση όλων εκείνων που αποσύρονται, που είναι αδρανή, που δεν έχουν ακόμη συγκροτηθεί. Αυτά τα αρχεία αποκαλύπτουν σκηνές δυσβάσταχτων ιστορικών βαρών, ανοίγοντας παραγωγικούς χώρους για αισθητικό, ηθικό, πολιτικό, κοινωνικό και θεωρητικό προβληματισμό. Τέτοια αρχεία εγείρουν ερωτήματα σχετικά με το τι διακυβεύεται κάθε φορά, οραματιζόμενα και αξιώνοντας έναν διαφορετικό κόσμο όπου καταπολεμούνται οι ανισότητες και μπορούν να αντιμετωπιστούν οι ανησυχίες των πιο ευάλωτων. Το πιο ισχυρό κίνητρο είναι η αναπαράσταση ιστοριών και ταυτοτήτων που θα καλλιεργήσουν τη συνείδηση μιας ιδιότητας του πολίτη που θα επανακτήσει την εμπιστοσύνη στη δυνατότητα

συμμετοχής στις διαδικασίες της δημοκρατίας, της παρέμβασης σε ζητήματα της δημόσιας ζωής και των πολλαπλασιαζόμενων κρίσεων, και μιας πιο δίκαιης κατανομής της ιστορίας, της συλλογικής μνήμης και της δημιουργικής διαμεσολάβησης των προσωπικών και συλλογικών ιστοριών, της μνήμης και των μελλοντικών προσδοκιών.

Επίλογος

Σε απάντηση στη μελαγχολία με την οποία ξεκινήσαμε το παρόν κείμενο, ας κλείσουμε με μια κατάφαση για το ρόλο που διαδραματίζει η τέχνη στο κοινωνικό και πολιτικό πεδίο, στις υποθέσεις του βίου μας. Υπάρχουν περιπτώσεις που στοχεύουν με ευθύ τρόπο στην πολιτική πραγματικότητα, περιπτώσεις ακτιβιστικής τέχνης που εμπράκτως δημιουργούν αναταραχές. Υπάρχουν πρακτικές που διερευνούν τις θέσεις των υποκειμένων, που διεκδικούν την ανάδυση των υποθέσεων που προσδιορίζονται από την αλλότητα, την περιθωριοποίηση, την καταπίεση και τη θυματοποίηση. Υπάρχουν οι περιπτώσεις οι οποίες διερευνούν τις ίδιες τις πολιτικές παραμέτρους της καλλιτεχνικής παραγωγής και διακίνησης ή ακόμα περιπτώσεις που δοκιμάζουν σε φαντασιακό και πρακτικό επίπεδο εναλλακτικές στη σύγχρονη συνθήκη της παγκοσμιοποιημένης τεχνολογίας και οικονομίας. Η σύνθεση αυτών των κριτικών πρακτικών αποτελεί με έναν τρόπο το υλικό από το οποίο συστήνονται οι αισθητικές πρακτικές της Προσωρινής Ακαδημίας Τεχνών και του Κέντρου Νέων Μέσων και Φεμινιστικών Πρακτικών. Οι αισθητικές πρακτικές οι οποίες αποκαλύπτουν, προκαλούν και αναδεικνύουν αυτό που μοιάζει κάθε φορά να είναι έξω από το αντιληπτικό μας πεδίο. Πρακτικές που μας εξασκούν στην κατανόηση της πολυπλοκότητας και των μηχανισμών που διαμορφώνουν τη σύγχρονη συνθήκη, ακόμα και όσων ανεπιστρεπτί έχουν πάρει την πορεία της καταστροφής, έχουν κατ' ανάγκη μια πολιτική διάσταση, και κυρίως ως προς το πως θα σταθούμε απέναντι στο αναπόδραστο. Είναι εργαλεία που μας συνοδεύουν στην κατανόηση σχετικά με το ποιοι είμαστε, ποιες είναι οι επιθυμίες μας και ποια είναι η θέση μας στη δημόσια σφαίρα, ξεκαθαρίζοντας το ρόλο μας στην παθητική συνθηκολόγηση ή την απολαυστική μαχητικότητα, αλλά μπορούν να είναι και χώροι ανακούφισης της εξάντλησής μας.

Βιβλιογραφία

Ahmed, S., «Ξενέρωτες φεμινίστριες (και άλλα θεληματικά υποκείμενα)», μτφρ. Κ. Στασινόπουλος, στο Καραμπά Ε. & Λυκουριώτη Ι. (επιμ.) *Φεμινιστικές θεωρίες, αισθητικές πρακτικές και παγκοσμιοποιημένες τεχνολογίες*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, 2022.

Bergman, c. & Montgomery N., *Joyful Militancy: Building Thriving Resistance in Toxic Times*, AK Press, California, 2016. (Μετάφραση μέρους του βιβλίου από τις μικροεκδόσεις της ΠΑΤ, στο https://bit.ly/4rGvJGW)

Buden, B. & Dokuzovic L., *The Gastarbeiter: In Search of an Afterlife*, 2016. (Διαθέσιμο στο http://eipcp.net/, ανάκτ. 25.2.2024)

Haraway, D., *Staying with the trouble*, Duke University Press, Durham, 2016.

Καραμπά, Ε. & Παπαστάμου Β., *Μεταβάσεις. Από τη μοντέρνα στη σύγχρονη τέχνη. Κριτικές θεωρήσεις*, Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2023. (https://repository.kallipos.gr/handle/11419/9830)

Raunig, G., *Factories of Knowledge, Industries of Creativity*, semiotext(e), Los Angeles, 2013.

Raunig G. & Ray G., (επιμ.) *Contemporary Art Practices: Reinventing institutional Critique*, Mayflybooks, London, 2009.

Sennett, Richard, *Η τυραννία της οικειότητας*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 1999 [1977].

Sholette, G., *Delirium and Resistance: Activist Art and the Crisis of Capitalism*, Pluto Press, London, 2016.

[1] Υπάρχει μια μακρά ιστορία καλλιτεχνικοπαιδαγωγικών μεθόδων, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1960 μέχρι σήμερα. Πειραματικές μέθοδοι διδασκαλίας συνδέθηκαν με την εννοιολογική τέχνη, τη λογοκεντρική στροφή στην τέχνη, τις επιτελεστικές μεθόδους, και με πρακτικές καλλιτεχνικής αντίστασης στην Ανατολική Ευρώπη και τη Νότια Αμερική. Η εκπαιδευτική στροφή στην τέχνη, στα τέλη του 20ου αιώνα, όπως έδειξαν οι σχετικές μελέτες των Irit Rogoff, Paul O'Neill και Mick Wilson, συνδέθηκε επίσης με την εντεινόμενη αλλαγή της μορφής, του περιεχομένου, της διάθεσης της γνώσης και με τις εξελίξεις στο πεδίο της (πανεπιστημιακής) εκπαίδευσης, καθώς τα κέντρα παραγωγής γνώσης, πανεπιστήμια και λοιποί εκπαιδευτικοί θεσμοί, εισέρχονται σε μια φάση μετασχηματισμού, τόσο ως προς τον τρόπο λειτουργίας τους, όσο και ως προς τους σκοπούς και τα περιεχόμενα της γνώσης, της απορρόφησής της από την καλπάζουσα αγορά. Πολλά πανεπιστήμια υπηρετούν πλέον τη λογική της εμπορικής επιτυχίας. Ο ακαδημαϊκός καπιταλισμός, που επισφραγίστηκε με τη συνθήκη της Μπολόνια, βασίζεται σε ποσοτικές μετρήσεις, οι οποίες καθίστανται πιο σημαντικές από το περιεχόμενο και την επιστημονική αναζήτηση. Στη διαδικασία της συσσώρευσης σε παγκόσμια κλίμακα, η ίδια η (επιστημονική) γνώση υπακούει στη λογική της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης. Το φλέγον όμως είναι ότι, παρά το πλήθος των διανοούμενων που παρήγαγε η «κοινωνία της αφθονίας» στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα μέσα από τους εκπαιδευτικούς της θεσμούς και τη διατυμπανισμένη ανάπτυξη της κοινωνίας της γνώσης, οι σημερινές κοινωνίες έχουν εισέλθει σε μια νέα περίοδο βαρβαρότητας, ακροτήτων, αποκλεισμών, πολέμων και υποχώρησης θεμελιακών θεσμών και θεσμοθετήσεων που αφορούν την υγεία, την ασφάλιση, την παιδεία, τα ανθρώπινα δικαιώματα. Σχετικά με τα παραπάνω και την εκπαιδευτική στροφή στην τέχνη, βλ. Καραμπά & Παπαστάμου, 2023 (https://repository.kallipos.gr/handle/11419/9830).

[2] Ο Gustav Metzger γεννήθηκε στη Γερμανία και έζησε και εργάστηκε στο Λονδίνο. Ήταν καλλιτέχνης και πολιτικός ακτιβιστής που ανέπτυξε την έννοια της Auto-Destructive Art (Αυτοκαταστροφικής Τέχνης) και της Απεργίας Τέχνης. Η Απεργία Τέχνης ήταν ταυτόχρονα ένα μέσο παρεκτροπών. Ο Metzger αξιοποίησε αυτό το διάστημα για έρευνα, διδασκαλία, συζητήσεις και διαβάσματα, έξω από το πεδίο της τέχνης και της αγοράς, προσπαθώντας να δημιουργήσει ένα πλεόνασμα που δεν θα μπορούσε να τεθεί, άμεσα τουλάχιστον, ξανά στην υπηρεσία της αγοράς και του θεάματος. Το 1966, μαζί με τον John Sharkey, ξεκίνησε το Destruction in Art Symposium (Συμπόσιο Καταστροφής στην Τέχνη), στο οποίο συμμετείχαν καλλιτέχνες από ποικίλα πεδία, αναζητώντας μορφές τέχνης πέρα από τα κυρίαρχα παραδείγματα και την αγοραία μορφή τους

[3] Οι συγγραφείς αυτού του μικρού τόμου εξετάζουν τις μεταβάσεις καλλιτεχνικών πρακτικών από την «πρώτη γενιά» θεσμικής κριτικής, η οποία επεδίωκε μια απόσταση από τους θεσμούς στη «δεύτερη γενιά», που ασχολήθηκε με την αναπόφευκτη εμπλοκή με τους θεσμούς και την κληρονομία αυτών. Αντλώντας από το έργο φιλοσόφων και πολιτικών θεωρητικών όπως οι Michel Foucault, Judith Butler, Gilles Deleuze, Antonio Negri, Paolo Virno και άλλοι, τα δοκίμια αυτά αναδεικνύουν τον αμοιβαίο εμπλουτισμό μεταξύ των πρακτικών της κριτικής τέχνης και των κοινωνικών κινημάτων, και επεξεργάζονται τις προϋποθέσεις για μια πολιτικοποιημένη (καλλιτεχνική και όχι μόνο) κριτική πρακτική στον 21ο αιώνα.

[4] Αναφορά στο περίφημο βιβλίο της Donna Haraway (2016) *Staying with the Trouble*.

[5] Έννοια που αντλείται από τη σκέψη της Donna Haraway, η οποία διαχωρίζει τη συγγένεια (kin) από το είδος (kind), αποσυνδέοντας τη συγγένεια από βιολογικούς δεσμούς (βλ. τη συνέντευξη της θεωρητικού σχετικά με αυτό https://lareviewofbooks.org/article/making-kin-an-interview-with-donna-haraway/). Η σλοβένα ιστορικός και ανθρωπολόγος Svetlana Slapšak αξιοποιεί τον όρο σόι, για να αναπτύξει τη δική της ανάλογη θεωρία που διασυνδέει φεμινίστριες και φεμινιστικούς αγώνες στην πρόσφατη ιστορία αναταραχών και διενέξεων των χωρών της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Η ιστορικός επιλέγει *μια κοινή λέξη για τη συγγένεια στις βαλκανικές χώρες, επιχειρώντας να αποδομήσει τις μεροληψίες, τις ουσιοκρατικές και πατριαρχικές συνδηλώσεις που βαραίνουν τη λέξη, αλλά και προσκαλώντας μας στην αξιοποίηση ενός τοποθετημένου λεξιλογίου*.

[6] Όρος που αντλείται από τα «θεληματικά υποκείμενα» της Sara Ahmed [«Ξενέρωτες φεμινίστριες (και άλλα θεληματικά υποκείμενα)» στο Καραμπά & Λυκουριώτη, 2022: 56].